Észrevételek a magyar tolvajnyelv néhány szlovák eredetű szaváról

1. A magyar tolvajnyelv szóanyaga szlovák vonatkozásainak vizsgálata kapcsán óhajtok rámutatni arra, hogy egyéb csoportnyelvek is tartalmaznak szlovák elemeket. Így például a fogékony és rugalmas diáknyelv, melynek korszerű fölszótározása még várat magára. DOBOS[1] 17 szerint például a XIX. század végén az általa összegyűjtött anyagban négy biztosan szlovák eredetű szó található. Ezek a következők:

Selmecbánya: *bochnya* 'alumneumi kenyér' (DOBOS 33) < szlovák nyelvjárási *bochňa* 'cipó' (JANCS. II, 21; KÁLAL 32 *bocheň* a.; eredetére l. MACHEK, EtSlČ. 59 *bochník* a.). A szót Nyíregyháza környékén *bohnya* 'cipó' alakban szótározták (KNIEZSA, SzlJsz. 97).

Selmecbánya: *bekvakáz* 'elégtelent kap' (DDBOS 30) < szlovák *kvaka* 'kampó, kampósbot' (SlSJ. I, 799 *kvaka*[2] a.; etimológiáját l. MACHEK, EtSlČ. 310 *kvačiti* a.).

[1] A rövidítések feloldását l. a TESz. I. kötetében. Ezen kívül a következő rövidítéseket használom: BARTOŠ, Sl. = FR. BARTOŠ, Dialektický slovník moravský. Praha, 1905—1906. — BUFFA = F. BUFFA, Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese. Bratislava, 1953. — CZAMBEL = S. CZAMBEL, Slovenská reč . . . Turč. Sv. Martin, 1906. — GEBAUER = J. GEBAUER, Slovník staročeský. I—II. A — nedbanlivost. Praha, 1903—1916. — HORÁK = G. HORÁK, Nárečie Pohorelej. Bratislava, 1955. — KOTT = F. ŠT. KOTT, Česko-německý slovník . . . I—VII. Praha, 1878—1893. Příspěvky . . . I III. Praha, 1896—1906. — LOOS = J. LOOS, Wörterbuch der deutschen, ungarischen und slovakischen Sprache. II. Pest, 1870. — MACHEK, EtSlČ. = V. MACHEK, Etymologický slovník jazyka českého. Druhé, opravené a doplněné vydání. Praha, 1968. — O. NAGY, MSzK. = O. NAGY G., Magyar szólások és közmondások. Bp., 1966. — RECZEK = S. RECZEK, Podręczny słownik dawnej polszczizny. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1968. — SIPOS = SIPOS I., Geschichte der slowakischen Mundarten der Huta- und Hámor-Gemeinden des Bükk-Gebirges. Budapest, 1958. — SPÍN. = Sbornik Pedagogického inštitútu v Nitre. Spoločenské vedy. Bratislava, 1963. — ŠTOLC = J. ŠTOLC, Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku. Bratislava, 1949. — TORONYAI = TORONYAI K., A rablóknak, tolvajoknak és kozákoknak együtt való hamis és zavaros beszédeik . . . Pest, 1862. — ZOLNAY—GEDÉNYI = ZOLNAY V.—GEDÉNYI M., A magyar fattyúnyelv szinonimái. Kézirat az MTA Nyelvtudományi Intézetében.

Selmecbánya: *dubák* 'régi négykrajcáros' (DOBOS 40); ez valószínűleg a szlovák *dub* 'tölgy' szó *dubák* származékának az átvétele. Sajnos azonban ilyen jelentését ez idáig a szlovákban nem mutatták ki. Aligha lehet mégis' vitás, hogy a régi szlovák csoportnyelvek valamelyikében a szónak így is léteznie kellett. Eredeti 'úrigomba; Boletus edulis' jelentésben viszont a Nyitra vidéki magyarság vette át (l. KNIEZSA, SzlJsz. 162).

Rimaszombat: *svinya* [nem inkább *szvinya?*] 'szerencse (a kártyában, biliárdban, felelésben)' (DOBOS 39, 72) < szlovák *sviňa* 'disznó', de szólásban vö. *má sviňu* 'nagy szerencséje van, például a játékban' (KÁLAL 662), amint a magyarban is: *disznaja van* 'nagy szerencséje van' (O. NAGY, MSzK. 132).

A DOBOSTól említett szavakon kívül azonban szójegyzékéből kétségtelenül idesorolandók még az alábbi kifejezések:

Selmecbánya: *banyik, bányik* 'bányamérnökök diákneve' (DOBOS 29) < szlovák *baník* 'bányász' (SlSJ. I, 70), ez pedig a *baňa* 'bánya' származéka (l. MACHEK, EtSlČ. 45 *báň*[1] a.).

Igló, Késmárk: *pluczkár* 'kőmíves legény' (DOBOS 66), amely 'kőműves' jelentésben Abaújban és a Nyitra vidékén a magyar nyelvjárásokban is élt (vagy él ma is), és a szlovák *pľúca* 'tüdő' szó *pľúcka* 1. 'tüdőcske'; 2. köznyelvben 'tüdőből készült étel' (SlSJ. III, 98) deminutív alakja *-ár* képzős népnyelvi *pľuckár* 'tüdőt kedvelő ember' (KÁLAL 473) származékának az átvétele. A jelentésátvitel magyarázatát KNIEZSÁtól ismerjük, aki szerint a szlovák *pľuckár* „Észak-Árvában a kőművesek gúnyneve. Állítólag azért, mert télen, amikor munka nélkül vannak, a nyári bőséges húsevés helyett csak tüdőre telik nekik" (SzlJsz. 427). „Hasonló okokból ragasztotta az első világháború előtti magyar munkáshumor a kőművesekre a *májrágó* . . . nevet" (KISS: NytudÉrt. 71. sz. 19). A szó legújabban a nyitrai diáknyelvből is igazolható: *pľúckár (pľúckárka)* 'építésztechnikumi hallgató(nő)' (SPIN. 96).

Szolnok: *povajacs* 'csirkefogó' (DOBOS 67); ez azonos az Esztergomból és Vácról adatolt *povalyacs* 'csavargó, naplopó' (KNIEZSA, SzlJsz. 442) szóval, s forrása a szlovák *povaľač* 'ua.' (SlSJ. III, 367) főnév. A szlovák képződmény közvetlen előzménye a *pováľať sa* 'hentereg' (vö. KNIEZSA, SzlJsz. 442) ige, amely viszont a *valiť* ~ *válať* 'hengerít, görgít, dönt' igéből való (ennek eredetére l. MACHEK, EtSlČ. 676).

Rimaszombat, Felvidék: *létra* 'a liter tréfás elnevezése' (DOBOS 57). Szavunk nem azonos a német eredetű köznyelvi *létra* 'Leiter' (TESz. II, 761) szóval, de az bizonyosnak látszik, hogy a diáknyelvi *létra* megteremtésében alaki hasonlósága révén ez utóbbinak is szerepe volt. A 'liter' jelentésű *létra* ugyanis véleményem szerint nem más, mint a szlovák *liter* 'liter' űrmérték genitivus *litra* alakjának humoros eltorzítása. A *liter* a diákok szóhasználatában nyilvánvalóan nem olyan folyadékhoz kötődött, mint például a víz vagy a tej, hanem valamilyen szeszesitalhoz, főleg a borhoz; vö. a DOBOSTól idézett két példamondatot is: „Igyunk egy létra bort. Igyunk egy létrabort" (DOBOS 57). Feltehető tehát, hogy az eredeti szóalak elferdítésében nemcsak a tréfás megjelölési szándék játszott közre. Valószínűleg az is indítékul szolgált, hogy ily módon a beavatatlanok, a kívülállók előtt lehetőség nyílt az ominózus literek könnyebb eltitkolására. A szlovák környezetben élő magyar diákság, amelynek egy része maga is aktív ismerője volt a szlovák nyelvnek, igazán gyakran hallhatta a *(pol) litra (vína)* '(fél) liter (bort)' genitivus partitivus szerkezetet szlovák társaitól, amint azok az elfogyasztott vagy elfogyasztandó bormennyiséget emlegették. A *létra* szóval való összecsengése csábíthatta azután a

magyar diákságot arra, hogy az említett okokból kifolyólag a szlovák genitivus *litra* alakot egyéni szóhasználatukban *létrá*-ra módosítsák.

E néhány megjegyzés keretében nem térek ki az eddig ismert összes szlovák eredetű vagy szlovák eredetűnek vélt diák- és egyéb csoportnyelvi szó elemzésére. Inkább csak jelezni kívánom, hogy e téren is van még bőven tennivalója — másokkal együtt — az etimológusnak. Így például kérdés, hogy az 1917-ben följegyzett diáknyelvi *kleba, klaba* 'kenyér' (MNy. XIII, 91) és *zsenyi* 'asszony' (i. m. 92) szavaknak a szlovák-e a forrása, mivel az adatok közlője (VELLEDITS LAJOS) pontos helymeghatározást nem ad. Az 1897-ből származó Vas megyei *kleba* 'kenyér' például területi okok miatt nem lehet szlovák átvétel (vö. KNIEZSA, SzlJsz. 270), de egyáltalán nem biztos, hogy a diáknyelvi *kleba, klaba* (ez utóbbi magyar változás eredménye) és a nyelvjárási *kleba* azonos helyről és így azonos nyelvből is származik. A *zsenyi* 'asszony' előzménye egy északi szláv pluralis nominativus *ženy* 'asszonyok' (a szerbhorvátban *žene* van) alak, amelyben a *n* > *ny* magyar változás. S mivel a *zsenyi* diáknyelvi szó, ezért az északi szláv nyelvek közül elsősorban a szlovákot kell átadónak tekintenünk. Külön átvétel valamelyik szláv nyelvből a *zsana* 'zsémbes asszony', amely 1799-ben bukkan föl először (l. KNIEZSA, SzlJsz. 574).

2. Ami a szűkebb értelemben vett tolvajnyelvet illeti, röviden a következőkre hívom fel a figyelmet.

Majdnem fél évszázada, hogy BALASSA JÓZSEF a magyar tolvajnyelv eredetét vizsgálva megállapította: a német, zsidó (jiddis), cigány, néhány latin, francia és diáknyelvi stb. eredetű kifejezésen kívül a szlovákból való a *bratyi, bratyiz, klapec, srác* (l. SZIRMAY 14). — Közülük a *bratyi (bratyiz)* és a *klapec* kétségtelenül szlovák eredetű. Ezzel már BÁRCZI is egyetértett, aki a magyarországi argó vizsgálatának először szentelt komoly figyelmet (l. MNyTK. 29. sz. 20). A *bratyiz(ik)* természetesen magyar képződmény. (E két szó összefoglaló elemzését l. TESz. I, 367, II, 501—2; a *klapec—krapek* közti összefüggésre l. KISS: NytudÉrt. 71. sz. 61; ez utóbbinak *krapik* 'legény, suhanc' változata 1862 óta adatolható, l. TORONYAI 29.) — Ellenben a *srác*nak semmi köze a szlovákhoz. A magyar *srác* — l. még 1900: *srác* 'gyerek, tolvajgyerek' (JENŐ—VETŐ 98) — közvetlen forrása a német tolvajnyelvi *Schratz* 'Kind' (WOLF, RotwWb. 299), amely 1750-től kezdve számos változatban adatolható, és a jiddis *scherez*, pluralis *scherozim* 'Wurm, Würmer' átvételén alapszik (l. uo.).

A BALASSA által szlovák származásúnak tartott egy-két szón kívül azonban csupán a SZIRMAY-féle szótárból még jónéhány argó-kifejezés való a szlovákból. Ezek közül már BÁRCZI (MNyTK. 29. sz. 20) rámutatott a *sztari* 'tanító' (SZIRMAY 47), *szlanyi* 'szalonna' (SZIRMAY 46) és a *zrityó* 'ülep' szlovák eredetére (a *zrityó*-t SZIRMAYnál nem találom).

A) A szlovák *starý, -á, -é* 'öreg, idős, vén' melléknévből származó *sztari* szót korábban *sztara* alakban és 'idős, vén' jelentésben KABDEBÓ (43) szótározta, s ő közöl egy *sztara mámi* 'anyós' (l. uo.) adatot is, melynek szó szerinti fordítása tulajdonképpen 'öregmama, nagymami' volna. Vagyis a szlovák melléknév kétszeresen, a hímnemű *sztari* (< *starý*) és a nőnemű *sztara* (< *stará*) alakban gyarapította a magyar argó szókincsét. A szláv melléknevek ily módon való átvétele nem általános, és csak úgy következhetett be, hogy egy szűkebb csoporton, közösségen belül a hímnemű, rendszerint idősebb személyeket gyakran illették a *starý* (tudniillik *človek, otec, dedo, pán* stb.), illetőleg a nőket *stará* (tudnillik *mať, matka, žena, baba* stb.) megjelöléssel,

s a két nemet megkülönböztető szlovák szóalakpár azután így rögződött meg a magyar tolvajnyelvben.

Szükségesnek tartom megemlíteni, hogy a nyitrai diáknyelvben a *Stará*, *Stará Mama* (a hímnemű *Ujo*, *Strýko*, *Dedo* és a nőnemű *Mamuša* megnevezéssel egyetemben) a. m. 'idősebb osztályfőnök, aki kevesebbet törődik az osztállyal' (SPIN. 99), s a szlovák familiáris beszédben a *starý* és *stará* mellék névi alakok szintén főnevesültek, és 'férje, ura valakinek', illetőleg 'felesége valakinek' értelemben használatosak (vö. SlSJ. IV, 230). Hasonló jelenség a magyar bizalmas *öregem*, *öregecském* 'férjem, férjecském' szóhasználat, ehhez vö. (mint főnév) *öreg* 'férj, kül. idős, öreg férj s ritk. az idős feleség megszólításaként v. megnevezéseként' (ÉrtSz. V, 492 2 b.).

B) A *szlanyi* a szlovák *slanina* 'szalonna' átvételén alapszik, a *na* végződés elhagyása a magyar tolvajnyelvben következett be. Ezáltal a szó formailag az *-i* képzővel alkotott bizalmas hangulatot keltő szavak közé sorolódott. Az ilyen típusú szóvégek a magyar argóban a leggyakoribbak, például 1775: *kuksi* 'vásár' (MNy. LVIII, 109), *suli* 'iskola' (MNy. XIII, 92), *lityi* 'liter', *brili*, *csili* 'gyémánt' (MNyTK. 29. sz. 30) stb. A szláv eredetű tolvajnyelvi szavak közül ilyen az említett *bratyi* is. Ilyen továbbá az 1911: *drevi* 'fa (élő)' (TolvSz. 22), amit 1917-ben *dreva* 'fa' alakban szótározott KABDEBÓ (18); ennek forrása a szláv, pontosabban minden bizonnyal a szlovák *drevo* 'fa'. A többi szláv nyelvben ugyanis a szó egyéb alakban él, csupán a szlovénben van szintén *drevo* (vö. MACHEK, EtSlČ. 131). A *drevi -i* végződése nem lehet az átadó nyelv semleges nemű szavának valamilyen esete, ezért a magyar argóban egyéb szavak analógiás hatására alkalmazott képzőnek tekintendő.

A *kricsmi* — melyet a XX. század elejétől ismerünk (l. TESz. II, 515 *kocsma* a.) — szóvégi *i* hangja esetében már fölmerülhet a gondolat, hogy esetleg a szlovák singularis genitivus *(do, z) krčmy* 'kocsmába, kocsmából', vagy még inkább a pluralis nominativus *krčmy* 'kocsmák' eredeti *i*-jének a megőrződéséről van szó. Ennek ellenére valószínű, hogy ez esetben is a tolvajnyelv szóalkotási gyakorlata érvényesült (vö.: BÁRCZI: MNyTK. 29. sz. 30; TESz. II, 515), amit az említett szlovák alakok csak elősegíthettek.

Még kétségesebb a helyzet a *blochi* 'bolha' (KABDEBÓ 14) szónál, melynek valószínű forrása a szlovák *blcha* 'ua.'. A mindennapi szóhasználatban ezt a nem kívánatos apró állatkát gyakran a többes számú *blchy* alakban is emlegetik, joggal tehető fel tehát, hogy ez esetben a magyar szóvégi *i* valójában az eredeti szlovák *i* (írva *y)* megőrződése. S a *kricsmi* esetével ellentétben, itt az *-i* végződésű pluralis nominativus átvételét a magyar argóban annyira kedvelt *-i* képző használata segíthette elő.

Bizonyos viszont, hogy az *ocsi* 'szem' (vö.: TolvSz. 50; SZIRMAY 40; ZOLNAY—GEDÉNYI 566) a szláv *oči* átvétele, az *i* végződés tehát kétségtelenül nem magyar eredetű. Az *ocsi*, melyet BALASSA szintén nem említ a szlovák eredetű szavak között, elméletileg akármelyik szomszédos szláv nyelvből átkerülhetett, hiszen az *oko* 'szem' többes nominativusa az ősi dualis alapján a szláv nyelvekben ma is *oči*. Tekintettel azonban arra, hogy az argó-szókincs szláv eredetű szavainak döntő többsége a szlovákból származik — s mint alább látni fogjuk, ez már a megelőző másfél-két évszázad átvételeire is érvényes —, a legvalószínűbbnek az látszik, hogy az *ocsi* is szlovák jövevényszó.

Ugyanezt mondhatjuk a *dosztig vagyok* 'elegem van, unom már' (SZIRMAY 21) szerkezet *dosztig* tagjával, amely nemcsak a tolvajnyelvből ismeretes, hanem a nyelvjárásokból és a bizalmas társalgási nyelvből is. A szó 1669 óta

adatolt nyelvtörténeti alakváltozatai (l. TESz. I, 665), valamint a szláv megfelelések egybevetése elsősorban a szlovák származtatás mellett tanúskodnak.

C) A *zrityó* 'ülep' — vö. még 1911: *Zrityo* 'az ember ülepe' (TolvSz. 75) — a *ty* alapján közvetlenül a szlovák *riť* 'ülep, segg' szóhoz kapcsolódik (etimológiájára és a szláv megfelelésekre l. MACHEK, EtSlČ. 533). A szókezdő *z*-t BÁRCZI (MNyTK. 29. sz. 27) az argóban kedvelt szóeleji mássalhangzótorlódásra való törekvéssel magyarázza. Úgy gondolom azonban, hogy a *z* és a szóvégi *ó* e g y ü t t e s é b ő l arra lehet következtetni, hogy nem az alapalak, hanem a szlovák nőnemű szó singularis instrumentalisa *(s riťou)* kerülhetett át a magyar tolvajnyelvbe. Az ilyen vulgáris kifejezések különféle szerkezetű használata nyilván gyakori volt az alvilág köreiben, nagyon elképzelhető tehát, hogy éppenséggel a singularis instrumentalis vált elfogadott alakká a magyarban. A szlovákul nem tudó „hadovás" fülében a középszlovák nyelvjárásokban különböző módon ejtett irodalmi *s riťou* (például: *z riťou* ~ *z riťoʊ* ~ *z riťó*, amelyben az eredeti *s* prepozíció minden esetben *z*-nek hangzik, és együtt ejtődik a szóval) a legtermészetesebb módon *zrityó*-ként értékelődött. Emellett a szóvégi hosszú *ó* állandósulását elősegíthette az argóban szintén elég gyakori *-ó* képző használata; vö. *bratyó, bugó* 'paraszt', *csehó* 'kávémérés; kocsma', *prosztó* 'paraszt; rendőr' (BÁRCZI: MNyTK. 29. sz. 31), *kostyó* 'csont' (ZOLNAY—GEDÉNYI 559) stb. Ez utolsó forrása egyébként a szlovák *kosť* 'csont' (ennek etimológiáját l. MACHEK, EtSlČ. 280).

3. Akár SZIRMAY szótárát, akár a régebbi ilyen jellegű szótárakat és szójegyzékeket nézzük, mindenütt találunk még olyan kifejezéseket, melyek a legvalószínűbben, illetőleg teljes bizonyossággal szlovák átvételnek tekinthetők. Így például a JENŐ—VETŐTŐL (86) német eredetűnek minősített *Májbrát* 'bátyám' szlovák származására (vö. szlovák irodalmi *môj brat*, nyelvjárási *moj brat, mój brat* stb. 'bátyám, öcsém') már BÁRCZI (MNyTK. 29. sz. 20) rámutatott. — A *zavadzálni* 'útbaáll, meggátol' (SZIRMAY 49) szót az argón kívül különféle alakváltozatokban 1838 óta a népnyelvből is ismerjük (az argó és a népnyelv kapcsolatára vö.: BÁRCZI: MNny. IV, 71; ZOLNAY B., NyStíl. 296). Forrása a szlovák *zavadzat* 'alkalmatlankodik, lábatlankodik, útban van valakinek, akadékoskodik' (KNIEZSA, SzlJsz. 570—1; a szó etimológiáját is l. itt). — A *drasálni* 'félni' (SZIRMAY 22) ige *trasal* 'fél, tarta (!) valakitől' (Nyr. LXXXIII, 111) változatban ma is él a borsodnádasdi szénbányászok nyelvében. Mind a *drasál*, mind pedig a *trasal* külön-külön átvételként a szlovák *triasť sa*, nyelvjárási *trásť sa* stb. 'fél, reszket (valakitől, valamitől)' (vö. BERNOLÁK, SlSJ. IV, 575) igéhez kapcsolódik (a szlovák szó eredetére l. MACHEK, EtSlČ. 656 *třásti* a.). — Csak szlovák eredetű lehet a *cibula* 'hagyma' (KABDEBÓ 16); egyéb esetekben ugyanis a *la* szóvég, főként azonban a szókezdő *ci* helyén más megfelelés volna várható; vö. például cseh *cibule*, lengyel *cybula* ~ *cebula*, ukrán *cybulja*, szerb-horvát *čipula*, szlovén *čebula* (MACHEK, EtSlČ. 85), míg a szlovák irodalmi *cibuľa* 'hagyma' mellett a kelet-szlovákban *cebuľa* (KÁLAL 52), a nyugat-szlovákban pedig *cibula* (BERNOLÁK) használatos. Ugyanez érvényes természetesen a magyarországi szlovák nyelvjárások viszonylatában is (vö. ŠTOLC 60, 401). — A *kricsálni* 'kiabálni' (TolvSz. 40) forrása feltehetően a szlovák *kričat* 'ua.', a *niski* 'könyv' (TolvSz. 48) pedig bizonyára a szlovák *kniha* 'ua.' többes *knižki* alakjának az átvétele. A *k* hiánya a szókezdő mássalhangzócsoport feloldásának a következménye. — A *papek* 'bot' (TolvSz. 51; SZIRMAY 40; ZOLNAY — GEDÉNYI 99) nem lehet más, mint a közép-szlovákból ismert *papek* 'azsag, karó, pózna, rúd, bot' (KÁLAL 450) átvétele.

A szlovák *papek*-nek és változatainak eredete nem teljesen világos, de feltehető, hogy a *piecť* 'süt' igéből játszi képzéssel alkotott kifejezésről van szó: 'olyan bot, azsag, amely a tűzben megég, megsül' (l. MACHEK, EtSlČ. 355). — A *zima* 'hideg' (KABDEBÓ 46) a rövid *i* alapján elsősorban szintén a szlovák *zima* 'hideg; tél' szóból származtatható.

4. A felsoroltakon kívül mint szlovák átvételek számításba vehetők egyebek közt az alábbi argó-szavak:

1862: *Dluzsnyi* 'Tartozás, Adósság' (TORONYAI 30), *Duzsnyi* 'adósság, tartozás' (JENŐ—VETŐ 65), *Duzsnyi* 'ua.' (TolvSz. 22), *dluzsnyi* 'ua.' (ZOLNAY—GEDÉNYI 17). Minden bizonnyal a főnévként és melléknévként egyaránt használt szlovák *dlžný* 'adós, adós-; tartozó, tartozási' (SlSJ. I, 274; HVOZDZIK 146) átvétele. Feltehető azonban a cseh eredet is. A csehben ugyanis egyrészt a keményen ejtett *dlužný* mellett használatos a lágy *dlužní* (ejtsd: *dluzsnyí)* változat, másrészt az *l* szonáns helyett *lu* hangkapcsolat áll (a jelenségre l. M. KOMÁREK, Historická mluvnice česká. I. Hláskosloví. Praha, 1958. 49—50), pontosan úgy, mint a magyarban. Csakhogy: a) a *lu* hangkapcsolat ilyen helyzetben megvan a kelet-szlovák nyelvjárásban (vö. CZAMBEL 499, KÁLAL 96, BUFFA 143, SIPOS 242), de még Gömörben is (l. például HORÁK 34); b) ettől függetlenül az *u* lehet ejtéskönnyítő magyar epentetikum a szókezdő mássalhangzócsoport feldolására (e jelenségre a megemlíthető sok példa közül vö. a fenti *blohi*-t és a következő *frenyák*-ot), az *n* > *ny* változás szintén végbemehet a magyarban (l. például a *zsenyi* esetét). Noha az egykori cseh- és magyarországi csavargók, tolvajok és lumpenelemek közvetlen érintkezése egyáltalán nem hagyható figyelmen kívül, mégis úgy gondolom, hogy a magyar—szlovák intenzív kapcsolatok inkább a szó szlovák származtatását valószínűsítik.

1911: *Frenyák* 'orr' (TolvSz. 26), *frinyák, frenyák, frenyó, frinyó* 'ua.' (ZOLNAY—GEDÉNYI 565). Szavunk a szlovák pejoratív *frniak* '(rendszerint nagy) orr, ormány' (SlSJ. I, 417), pontosabban a nyugat-szlovák *frňák* 1. 'állati orr', 2. pejoratív 'emberi orr, ormány' változatnak az átvételén alapszik. Az átvétel során a szókezdő mássalhangzócsoport az *e*, *i* segítségével a magyarban oldódott föl. A közép-szlovák *frniak*, nyugat-szlovák *frňák* — erre vö. például a magyarországi nyugat-szlovák nyelvjárású Tardosbányán: *frňák* 1. 'sertésorr', 2. pejoratív 'emberi orr, ormány' (az én gyűjtésem) — a szintén nyugat-szlovák *frňa* 'taknyos kisgyerek' (KÁLAL 139), morva *frňák* pejoratív '(nagy) orr' (BARTOŠ, Sl. 78) stb. a cseh *frněti* 'orrával trombitál; prüsszög' és a szlovák nyelvjárási *frňať* 'fújtatva üget, lohol' (SlSJ. I, 416) igével együtt végső fokon a hangutánzó eredetű *frkati* ~ *fŕkať* '*frr* hangot ad ki magából; prüszköl' alapalakra mennek vissza (l. MACHEK, EtSlČ. 146—7). Érdekes, hogy ez a cseh nyelvjárási expresszív kifejezés *ferniak* alakban átkerült a lengyel argóba is (uo.). Ez szintén azt bizonyítja, hogy Közép-Európa szomszédos országai között az egykori nemzetközi csavargók és alvilági személyek révén több azonos forrású kifejezés terjedt el az egyes nemzeti nyelvek argóiban. — Az *ó* végű változatok *(frenyó, frinyó)* létrejöttének megítélése nem könnyű. A szlovák népnyelvben ugyanis a pejoratív funkciójú *-o* képző gyakori (vö. B. LETZ, Kmeňoslovné úvahy. Turč. Sv. Martin, 1943. 69), csakhogy ezidáig éppen a *frňo* nincs adatolva. Másrészt, amint ezt a *zrityó*-nál láttuk, a magyar tolvajnyelvben az *-ó* nem ritkán szolgál új alakok létrehozására. Könnyen lehetséges, hogy ez esetben is így történt.

1862: *Kapszelkás* 'Roszak Inasa, Szolgája' (TORONYAI 31); *kapszolkás* 'rosszak inasa, szolgája' (JENŐ – VETŐ 78); *kapszolkás* 'gonosz emberek szol-

gája' (TolvSz. 36). A szlovák *kapseľka* (köznyelvi ejtéssel *kapselka* is) 'tarisznya, iszák, szatyor' (SlSJ. I, 675) deminutivum átvétele, és a rendkívül termékeny magyar *-s* denominalis névszóképző útján keletkezett kifejezés. A klasszikus íróktól is idézhető szlovák *kapseľka* a *kapsa* 'ua.' (BERNOLÁK) alapszó származéka, ez pedig a cseh, lengyel és szorb *kapsa*-val egyetemben a latin *capsa* 'tartó, tok' középkori meghonosodása (l. MACHEK, EtSlČ. 241). A latin szó *kápsa* alakban és 'tarisznya, iszák' jelentésben a magyarba is átkerült és 1372/1448 óta adatolható (l. TESz. II, 369), de az *s* helyén levő *sz*, főként azonban az *-elka* kicsinyítő képző jelenléte közösen szlovák eredetről vallanak. — A szláv *kapsa* egyébként a cigányba is behatolt; vö. *kapsa* 'Tasche' (WOLF, ZigWb. 113). WOLF (uo.) a cigány *kapsa*-t a szlovákból származtatja, a jelentés alapján azonban a cseh látszik az átadónak. A csehben ugyanis a *kapsa* elsősorban 'zseb', s így volt már az ócsehben is (l. GEBAUER II, 19). — A *kapszelkás* magyar jelentése az olyan személyek megnevezésével állandósulhatott, akik a tolvajok szolgálatában állva segítették gazdáik (lopott, elorzott) holmiját cipelni, adott esetben menekíteni.

1862: *Modlárni* 'kér, imád' (TORONYAI 33), *Módlár* 'kér, imád' (JENŐ—VETŐ 88; TolvSz. 46), *modlár*, *modlárol* 'kér, kunyerál' (ZOLNAY — GEDÉNYI 325). A szlovák *modlár* 'bálványimádó; szüntelenül imádkozó; képmutató' (BERNOLÁK) átvétele. A szlovákban ma már csak főként az első jelentésében él a szó (l. SlSJ. II, 169). A *modlár* főnév a *modliť sa* (< ószláv *moliti)* 'imádkozik, könyörög' igéből keletkezett *modla* 'bálvány' származéka (l. MACHEK, EtSlČ. 371). A magyar kifejezés szlovák származtatása mellett két fontos érv tanúskodik: a) a *dl* jelenléte, amely ilyen helyzetben csak a nyugati szláv nyelvek sajátsága; szavunkra vö. ukrán *molýty*, orosz *молить*, belorusz *molić*, szerb-horvát *mòliti*, szlovén *móliti* (VASMER, RussEtWb. II, 149); a szerb-horvátból való a cigány *molinav* 'beten, bitten' (WOLF, ZigWb. 153); — b) az így leszűkült körből az *r* végződés révén kizárul mint átadó a cseh, ahol *ř: modlář* (GEBAUER II, 392) és a lengyel, ahol *rz: modlarz* (RECZEK 213) van. A magyarban az igeként fölhasznált szlovák főnév *ár* végződésében a nyelvérzék talán a homályos *-r* képzőt vélte megbújni, amelyhez azután az élőbb és jellegzetesebb *-ol* toldalékot ragasztotta.

1862: *Plenka* '10 forintos, 10 pengős '(TORONYAI 29), *Plenka* '10 forintos' (JENŐ—VETŐ 91; TolvSz. 53). Végső származását tekintve szavunk azonos szláv tőre megy vissza, mint az 1792 óta adatolt köznyelvi *pelenka* (KNIEZSA, SzlJSz. 411), s a forrásul szolgált szláv szó eredeti jelentése is megegyezik amazéval. A külső hasonlóságon alapuló névátvitellel keletkezett 'tízforintos, tízpengős' értelmezés ugyanúgy ment végbe, mint a 'lepedő' → 'százforintos, százpengős' (l. TORONYAI 29) esetében. Ennek azonban még az átadó nyelvben meg kellett történnie, különben a jelzett pénzösszeget az argó a már ismert *pelenka* szóval nevezhette volna meg. A magyar szó forrása pillanatnyilag pontosan nem állapítható meg. Számításba vehető ugyanis a szomszédos szlovák; vö. közép-szlovák *plienka* 'pelenka' (KÁLAL 472), nyugat-szlovák *plénka* 'pólya, pelenka, kendő, takaró' (BERNOLÁK) — vagy a cseh; vö. *plenka*, *plénka*, *plínka* stb. 'pelenka' (SlSJČ. II, 608 *plena* a.). A szó tolvajnyelvi 'papírpénz' jelentésére azonban sajnos egyik nyelvből sincs adatom. A szlovák mellett szól a közvetlen és tömeges érintkezés befolyásoló hatása, a cseh eredet feltételezését viszont az a tény támogatja, hogy a XVIII. század végétől kezdve kétségtelen kapcsolat igazolható a cseh és a magyar tolvaj-társadalom között (l. alább).

5. 1900: *Szracska* sz[láv] 'kéjhölgy' (JENŐ—VETŐ 101), *Szracska* 'kéjnő' (TolvSz. 64), *szracska* 'utcai nő' (SZIRMAY 47). — Szavunk forrása minden bizonnyal a szlovák vulgáris *sračka*, amely a *srať* (< ősszláv **sbrati)* 'szarik' ige származéka (l. MACHEK, EtSlČ. 571). Pillanatnyilag nehézséget az okoz csupán, hogy részletes tájszótár híján a szlovákból a magyarhoz hasonló jelentése a *sračka* szónak nincs kimutatva. A *sračka* általában 'hasmenés, fosás' (l.: BERNOLÁK; JANCS.; SlSJ. IV, 215). A csehből régebben csak JUNGMANN közöl személyre vonatkoztatott adatot e képződményre: *sračka* 'která sere; Scheißerinn', és ugyanígy idézhető a lengyelből is: *sraczka* 'cacatrix; Scheißerinn' (LINDE[2] V, 486). Újabban azonban a cseh *sračka* mint csúfnév, illetőleg szitokszó is szótározva van; vö. *sračka* vulgáris 'félénk, gyáva, nyúlszívű ember, anyámasszony katonája; általában szitokszó' (SlSJČ. III, 498). Nem lehet azonban vitás, hogy a szlovák népnyelvben szintén létezett és létezik ma is egy pejoratív használatú vulgáris **sračka* 'senkiházi, szarházi; fosos (nő)' megnevezés, amint erre a szótározott *sráč* 'Hosenscheißer, Scheisskerl' (BERNOLÁK), vulgáris 'senkiházi beszari alak' (SlSJ. IV, 215) hímnemű változatból is következtethetünk.

Egy ilyen jelentésű szlovák *sračka* létezésére mutat az a tény is, hogy a Pozsony melletti Nagypakán a magyarban enyhén feddő árnyalatú familiáris szóként élt az idősek nyelvében a *szracska*, jelentése 'haszontalan, semmirekellő gyerek' volt. Szótározva ugyan nincs, de gyerekkoromban nemegyszer hallottam emlegetni. Ez a nyelvjárási *szracska* éppúgy a szlovákra megy viszsza, mint tolvajnyelvi mása. A feltételezett szlovák vulgáris **sračka* 'senkiházi, szarházi; gyáva nő(személy)' > magyar *szracska* 'utcalány, kéjnő' jelentésmódosulás azután már minden nehézség nélkül végbemenetett a magyar argóban is.

1775 (Miskolci jegyzőkönyvben): *veternyek* 'Kőpönyeg' (MNy. LIII, 273), 1782: *Lettengeng, Letergeny, Letergeng* 'köpönyeg' (MNy. LII, 229; BÁRCZI összeállítása egyazon forrás különböző másolatainak kiadásaiból); XIX. század eleje (Egri Szójegyzék): *Leternyek* 'ua.' (MNy. IV, 268). Az eddig ismert legrégibb magyar tolvajnyelvi szójegyzék egyik szava, amely a XIX. század folyamán — úgy látszik — ki is veszett az argóból. A legkorábbi alakváltozat *(veternyek)* alapján jogosan tesszük fel, hogy ez esetben is szlovák jövevényszóval van dolgunk. Alátámasztja ezt az a tény is, hogy az első adatok az ország északi területeiről származnak. Ennek értelmében szavunk forrása aligha lehet más, mint a szlovák nyelvjárási *veterník*. Ismét nehézséget jelent azonban, hogy a szlovákból ezidáig a *vietor* 'szél' alapszóra visszamenő *veterník*nek (erre l. MACHEK, EtSlČ. 692) a magyarhoz hasonló jelentése nincs kimutatva; vö. *Weteřník* 'Windfang; szél-rekeszték' (BERNOLÁK), „szél-kakas = *veteřník*" (JANCS.), „Wetterfahne = szélvitorla; *veterník*, povetrná koruhvička" (LOOS II, 616), *veterník* 'zászlócska a tetőn, amely a szél irányát mutatja' (TVRDÝ[2] 569), *veterník* 'szélkakas, szélmutató' (HVOZDZIK I, 1417), *veterník* növény 'Isopyrum' (SlSJ. V, 75). A csehben a szó *větrník* alakban él, s egyik leggyakoribb jelentése a 'szellőz(tet)ő' mellett ott is 'szélkakas, szélfogó' (l.: JUNGMANN; DOBOSSY II, 659). Általában megegyezik ezzel a lengyel *wietrznik* jelentése, de miként az orosz bizalmas *ветреник* 'könnyelmű, csélcsap férfi' (HADROVICS—GÁLDI, OrMSz[2]. 131), bizalmas *ветрогон* 'széltoló, csélcsap ember' (uo.): a lengyel *wietrznik* is a. m. 'Windbeutel, Hasenfuß' (LINDE[2] VI, 317).

Ha feltennők, hogy a szlovákban a *veterník* esetleg nem jelentett (vagy

jelent) 'köpönyeg'-et, még az sem volna kizáró ok a szlovák származtatást illetően. A 'szélfogó' → 'köpönyeg' névátvitel ugyanis végeredményben megtörténhetett magyar tolvajnyelvben is. Ehhez csak az volt szükséges, hogy a meghonosítók ismerjék a szlovák szó pontos értelmét. Márpedig a XVIII. században az északi vidékeken ennek a feltételei adva voltak. Az *ek* végződés kialakulásában közrejátszhatott a magyar *köpönyeg* analógiás hatása, amint-hogy a *letergeng*-féle változatok létrejöttét szintén e szavunk — esetleg a *lebernyeg*-gel kölcsönösen — segíthette elő. A másolók, nem ismerve a *veternyek*-et, valószínűleg a *köpönyeg* (esetleg a *lebernyeg)* torzított alakját vélték fölfedezni benne. Az Egri Szójegyzék *Leternyek* adatában, amely a legkésőbbi előfordulása szavunknak, a *v* helyén levő *l* viszont pontatlan írás vagy olvasás következménye lehet. E szójegyzékek másolóinak pontatlansága egyébként a *szlepicska* szónál is teljesen nyilvánvaló (l. alább).

6. A XVIII. század második feléből származó tolvajnyelvi szójegyzékben előfordulnak olyan szavak is, amelyeknek szlovák származtatása bizonytalan. Ilyenek a *kasznya, komnyik* és a *szlepicska.*

1775: *Kasnya* 'szoknya' (MNy. LVIII, 108); 1775 (Miskolci jegyzőkönyvben): *Kosznya* 'ua.' (MNy. LIII, 273); 1782: *Kasznya* 'ua.' (Nyr. XXXII, 401; Nyr. XXXIX, 329; MNy. LII, 91); XIX. század eleje (Egri Szójegyzék): *Kasznya* 'ua.' (MNy. IV, 268), *kasznya, kosznya* 'ua.' (ZOLNAY—GEDÉNYI 513). — A tolvajnyelvi magyar *kosznya* szót (a *kasznya* változatot megkérdőjelezve) BÁRCZI (MNyTK. 29. sz. 8) a *szoknya* metatézises torzulásának tartja, de meglepőnek találja, hogy a magyar argóban elég ritkán és későn előforduló jelenség már 1782-ből kimutatható. Úgy gondolom, hogy nem is erről van szó. A *kasznya* ~ *kosznya* nem magyar képződmény, hanem nyugati szláv eredetű szó. Forrása lehet a szlovák nyelvjárási *kasaňa* 'gyerekruha' (KÁLAL 233) — ez esetben a második *a* kiugratását kellene föltennünk —, de lehet a cseh népnyelvi *kasna* 'szoknya, kötény' (KOTT, Přísp. II, 104) is. — A *kasaňa, kasna,* továbbá a szlovák *kasanica, kasanka* 'rövid, ráncos (vászon)-szoknya' (KÁLAL 233; SlSJ. I, 681), a cseh *kasaňa, kasanka, kasanice* 'ua.' (SlSJČ. I, 847) stb. változatok a szlovák *kasať,* illetőleg a cseh *kasati* 'feltűr, felgyűr, felköt' ige származékai (vö. MACHEK, EtSlČ. 244). A szlovák főként a közvetlen szomszédság és a *nya* végződés miatt vehető figyelembe átadóként. A cseh eredet viszont azért tehető fel, mert egyrészt a *kasna* alakból is magyarázható a magyar *kasznya* (a *na* > *nya* végződésre vö. *trehány:* KNIEZSA, SzlJSz. 533), másrészt az említett szójegyzékek néhány más szava szintén arra mutat, hogy a korabeli cseh- és magyarországi tolvajvilág kapcsolatban állott egymással. A kérdés nehezen dönthető el; annyi azonban biztos, hogy *kasznya* 'szoknya' szavunk e két nyelv valamelyikéből származik. A *kosznya* változat a magyarban keletkezett (talán a *kosz* 'piszok' *o*-jának hatására is?).

1775 (Miskolci jegyzőkönyvben): *Komnyik* 'orgazda' (MNy. LIII, 273), 1775: *Kamnik* 'ua.' (MNy. LVIII, 108), 1777 (Szügy Nógrád megye): „van nékunk itten egy *Komnyékunk*" (MNy. LIII, 274), 1782: *Komynik, komnyik, Konyik* 'orgazda' (MNy. LII, 229), XIX. század eleje (Egri Szójegyzék): *Komnyik* 'ua.' (MNy. IV, 268), *komnyek, komnyik, kamnyák* 'ua.' (ZOLNAY—GEDÉNYI 28). — Az 1782-es szójegyzékekből származó *komnyik*-ot már BÁRCZI (MNyTK. 29. sz. 5) szláv eredetűnek minősítette. Ezt kiegészítve: szavunk minden bizonnyal a cseh *kominík* 'kéménysepső' (SlSJČ. I, 919) átvétele. Az átvétel során a második szótag *i* hangja kiugrott, az *o* helyére a magyar-

ban került az *a*, s ebben szerepe lehetett a német eredetű tájnyelvi *kamin* 'kémény, kürtő' (TESz. II, 336) analógiás hatásának is. A csehre jellemző *kominík* éppúgy a *komín* 'kemény' származéka, mint a morva *kominář*, szlovák *kominár* 'ua.' (l. MACHEK, EtSlČ. 271). A *kominík* hiányzik a szlovákból, átadóként tehát — elfogadva a szláv származtatást — csak a cseh jöhet számításba. Egyelőre ugyan nem tudom igazolni a *kominík* szó 'orgazda' jelentését, de ennek feltevésem szerint léteznie kellett a cseh argóban. Hogy a 'kéményseprő' alapjelentésű szó az argó-szókincs tartozéka, azt a nyitrai szlovák diáknyelv bizonyítja (vö. *kominár* 'szobatárs a kollégiumban': SPIN. 101). — A magyar nyelvterület északi részein a szlovák eredetű *kominár* 'kéményseprő' vált honossá (l.: KNIEZSA, SzlJsz. 276; TESz. II, 536). Ez közvetve szintén azt igazolja, hogy a tolvajnyelvi *komnyik* nem lehet szlovák átvétel, hiszen akkor itt is *ár* végződésű szót kellene találnunk.

1775: *Szlepicska* 'katona' (MNy. LVIII, 109); 1782: *Szlepriska, szlepicska, Szlepritska, Sztrepriska* 'ua.' (MNy. LII, 229); XIX. század eleje (Egri Szójegyzék): *Szlepicska* 'ua.' (MNy. IV, 269). — A *komnyik*-hoz hasonlóan BÁRCZI (MNyTK. 29. sz. 9) ezt a kifejezést is szláv eredetűnek tartotta. Közelebbről megvizsgálva szavunkat azt mondhatjuk, hogy a *szlepicska* közvetlen forrása kétségtelenül a cseh *slepička* deminutívum, melynek alapszava a *slepice* 'tyúk' (l. PSlJČ. V, 357). De a pontos alaki megegyezésen kívül az eddigi esetekkel szemben e szónál kétségtelen bizonyítékunk van a cseh eredet igazolására. Szótározva van ugyanis, hogy a *slepička* a cseh tolvajnyelvben 'katona' jelentésben használatos (l. KOTT, Přísp. III, 373; továbbá *slepička, slepice* 'katona': MACHEK, EtSlČ. 553). A jelentés kialakulására és egyéb nyelvekkel való összefüggésére vö.: „J. Knobloch . . . szerint ez alátámasztja S. A. WOLF véleményét, miszerint a német argóban az altiszt neve annak alapján lett Hahn (= kakas), ahogyan a kakas peckesen lépked tyúkserege előtt. Knobloch idézi a francia *poulet* (= csirke), *poulage, poulardin* = rendőr szavakat is" (MACHEK, EtSlČ. 553).

Valószínűnek látszik, hogy a XIX. század második felétől adatolt magyar tolvajnyelvi *slapic* 'huszár, katona' (l.: TORONYAI 28; JENŐ—VETŐ 96; TolvSz. 62; SZIRMAY 44) nem más, mint a *szlepicska* erősen eltorzított változata (vö. BÁRCZI: MNyTK. 29. sz. 9). A torzítási folyamat megindulása már a különböző másolatokból világosan látható.

7. Az előadottakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a magyar argót a XVIII. század második felétől kezdve adatokkal igazolható szlovák nyelvi hatás érte, s ez körülbelül az első világháború végéig folyamatosan tartott. A történelmi körülmények megváltozása gátat vetett az addig rendszeresnek mondható jövevényszó-gyarapodásnak. Az átvételek ugyanis elsősorban a magyar és szlovák nép vagy népcsoportok közvetlen érintkezése alapján történtek. A XVIII—XIX. században a szlovákon kívül néhány esetben cseh nyelvi hatás is igazolható. Ezek a jövevényszavak az a korbeli magyar alvilág kiterjedt közép-európai kapcsolataira hívják föl a figyelmet.

GREGOR FERENC